Insinöörimatematiikka: Differentiaaliyhtälöt

Mika Hirvensalo
mikhirve@utu.fi

Matematiikan ja tilastotieteen laitos
Turun yliopisto

2025

Lineaariset DY:t

Epähomogeeninen DY

Epähomogeeninen, vakiokertoiminen DY

$$a_n y^{(n)} + a_{n-1} y^{(n-1)} + \ldots + a_2 y'' + a_1 y' + a_0 y = b(t)$$

voidaan ratkaista seuraavasti:

- Etsitään kaikki homogeenisen DY:n ratkaisut $y_1, \ldots, y_n$ yritteellä $y = e^{\lambda t}$.
- Etsitään epähomogeenisen yhtälön yksittäisratkaisu y_0 yritteellä kokeilemalla tai Laplace-muunnosten avulla.
- Kaikki ratkaisut ovat tällöin muotoa $y = c_1 y_1 + \ldots c_n y_n + y_0$.

Yksittäisratkaisun etsiminen yritteellä

$a_n y^{(n)} + a_{n-1} y^{(n-1)} + \ldots + a_1 y' + a_0 y = b(x)$

- Jos $b(x)$ on astetta n oleva polynomi, yritä astetta n olevaa polynomia.
- Jos $b(x) = ae^{kx}$ (tai $a \cos kx$ tai $a \sin kx$), yritä ratkaisua $y = Ae^{kx}$ (tai $A_1 \cos kx + A_2 \sin kx$).
- Jos b on edellämainittujen tulo, yritä samanmuotoista ratkaisua.
- Jos b on edellämainittujen summa, tee yrite jokaiselle summattavalle erikseen.
- Jos yrite sisältää termin, joka on homogeenisen DY:n ratkaisu, kerro se muuttujalla. Toista tarpeen vaatiessa.

Yksittäisratkaisun etsiminen yritteellä

Esimerkki

Etsitään DY:n $y' + y = e^{-t}$ kaikki ratkaisut. Aloitetaan homogeenisen yhtälön $y' + y = 0$ ratkaisuista, jotka saadaan sijoittamalla $y = e^{\lambda t}$. Näin ollen $\lambda e^{\lambda t} + e^{\lambda t} = 0$, josta $\lambda = -1$. Homogeenisen yhtälön ratkaisut ovat täten muotoa $y = ce^{-t}$, ja yksittäisratkaisun löytämiseksi valitaan yrite $y = Ae^{-t}$. Koska tämä on homogeenisen yhtälön ratkaisu, muutetaan yrite muotoon $y = Ate^{-t}$. Tällöin

$$y' = Ae^{-t} - Ate^{-t}$$

ja sijoittamalla yhtälöön saadaan

$$Ae^{-t} - Ate^{-t} + Ate^{-t} = e^{-t} \Leftrightarrow A = 1.$$

Näin ollen yleinen ratkaisu on $y = ce^{-t} + te^{-t}$.

Yksittäisratkaisun etsiminen yritteellä

Esimerki

- $y'' + 3y' + 2y = x^2 + 1$
- $y'' + 3y' + 2y = \sin x$
- $y'' + 3y' + 2y = \sinh x$

Laplace-muunnos

Laplacen integraali

Funktion f Laplace-muunnos määritellään

$$F(s) = \mathcal{L}[f(t)](s) = \int_0^\infty f(t)e^{-st}\,dt.$$

Muotoa

$$\int_0^\infty f(t)e^{-st}\,dt$$

olevaa integraalia sanotaan Laplacen integraaliksi.

Laplace-muunnos

Määritelmä

Olkoon $f : [0, \infty) \to \mathbb{R}$ funktio, jolla on jokaisella äärellisellä välillä vain äärellisen monta epäjatkuvuuspistettä. Jos integraali

$$F(s) = \int_0^\infty f(t)e^{-st}\,dt$$

suppenee jollain s:n arvolla, sanotaan, että f on originaalifunktio ja että sen Laplace-muunnos $F(s)$ on kuvafunktio. Lisäksi merkitään $F(s) = \mathcal{L}[f(t)](s)$.

Ominaisuudet

- Lineaarisuus: $\mathcal{L}[af+bg] = a\mathcal{L}[f] + b\mathcal{L}[g]$.
- Muuttujan skaalaus: $\mathcal{L}[f(at)](s) = \frac{1}{a}F(\frac{s}{a})$.
- Kertominen eksponenttifunktiolla: $\mathcal{L}[e^{at}f(t)](s) = \mathcal{L}[f](s-a)$.
- Kuvafunktion derivointi: $F'(s) = -\mathcal{L}[tf(t)](s)$.
- Originaalifunktion derivointi: $\mathcal{L}[f'](s) = s\mathcal{L}[f](s) - f(0+)$, missä $f(0+) = \lim\limits_{t\to 0+} f(t)$.
- Derivointisäännön yleistys: Jos funktiolla $f^{(n)}$ on Laplace-muunnos, niin

$$\begin{aligned}\mathcal{L}[f^{(n)}](s) &= s^n\mathcal{L}[f](s) \\ &\quad -s^{n-1}f(0+) - s^{n-2}f'(0+) - \ldots - f^{(n-1)}(0+).\end{aligned}$$

Ominaisuudet

- Originaalifunktion integrointi: Jos f on originaalifunktio, on myös

$$g(t) = \int_0^t f(u)\,du$$

ja

$$\mathcal{L}[\int_0^t f(u)\,du](s) = \frac{1}{s}\mathcal{L}[f](s).$$

Konvoluutio

Määritellään

$$(f * g)(t) = \int_0^t f(u)g(t-u)\,du.$$

Lause

- $f * g = g * f$,
- $f * (g * h) = (f * g) * h$,
- $f * (ah + bg) = af * h + bf * g$, ja
- $\mathcal{L}[f * g](s) = \mathcal{L}[f](s) \cdot \mathcal{L}[g](s)$.

Laplace-muunnos

Lause

Jos $F(s)$ on kuvafunktio, on $\lim_{s \to \infty} F(s) = 0$

Lause

Jos $F(s) = \mathcal{L}[f(t)](s)$, on

$$f(t) = \frac{1}{2\pi i} \int_{x-i\infty}^{x+i\infty} F(s)e^{st}\, ds,$$

jos $t > 0$ ja x on suurempi kuin funktion f kasvueksponentti. Ylläoleva integraali tunnetaan nimellä Bromwichin integraali.

Lause

Jos f_1 ja f_2 ovat jatkuvia joukossa $[0, \infty)$ ja $\mathcal{L}[f_1] = \mathcal{L}[f_2]$, niin $f_1(t) = f_2(t)$, kun $t \in [0, \infty)$.

Yksittäisratkaisun etsimisestä

Laplace-muunnoksilla

Jos etsitään ratkaisua, jolle $y(0) = 0$, saadaan

$$
\begin{aligned}
& y' + y = e^{-t} \\
\Leftrightarrow \quad & sY + Y = \frac{1}{s+1} \\
\Leftrightarrow \quad & Y = \frac{1}{(s+1)^2}.
\end{aligned}
$$

Tästä saadaan (taulukon rivi 22)

$$y = te^{-t}$$

Esimerkki

$$
\begin{aligned}
& 2x+1+\frac{1}{x+2}-\frac{2}{x+1} \\
= \quad & \frac{(2x+1)(x+2)(x+1)}{(x+2)(x+1)}+\frac{(x+1)}{(x+2)(x+1)}-\frac{2(x+2)}{(x+1)(x+2)} \\
= \quad & \frac{2x^3+7x^2+6x-1}{x^2+3x+2}
\end{aligned}
$$

Hajotelma toisinpäin

$$
\frac{x^4+3x^2-x+1}{x^2+3x+1} = ?
$$

Osamurtohajotelmat

"Määritelmä"

Rationaalilausekkeen $\frac{p(x)}{q(x)}$ osamurtohajotelma on esitys

$$\frac{p(x)}{q(x)} = a(x) + \frac{p_1(x)}{q_1(x)} + \ldots + \frac{p_n(x)}{q_n(x)},$$

missä $a(x)$ on polynomi, $\deg(p_i) < \deg(q_i)$ ja $\deg(q_i)$ on mahdollisimman pieni.

Osamurtohajotelmat

Esimerkki

Jakokulmassa jakamalla saadaan

$$\frac{x^4 + 3x^2 - x + 1}{x^2 + 3x + 1} = x^2 - 3x + 11 + \frac{-31x - 10}{x^2 + 3x + 1}.$$

Näin saatu hajotelma ei ole kaikkiin tarkoituksiin paras mahdollinen, sillä osoittaja on vielä astetta 1.

Osoittajan asteen vähentäminen

Osoittautuu, että osoittajien astetta voidaan vähentää jakamalla nimittäjä tekijöihin. Samalla summattavien määrä kasvaa.

Lause

Jos $\deg q \leq \deg(p)$ ja $q \neq 0$, saadaan jakokulmassa

$$p = aq + r,$$

missä a on osamäärä, r jakojäännös ja $\deg(r) < \deg(q)$.

Määritelmä

Polynomi p on *jaollinen* polynomilla q, tai q *jakaa p:n* tai q *on p:n tekijä*, merkitään $q \mid p$, mikäli $p = aq$ jollekin polynomille a.

Polynomien tekijöihinjako

$$z-1 \overline{\big| \; z^3 \quad -4z^2 \quad +5z \quad -2}$$

$$
\begin{array}{r|llll}
 & z^2 & & & \\ \cline{2-5}
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2
\end{array}
$$

Polynomien tekijöihinjako

$$
\begin{array}{r|llll}
 & z^2 & & & \\
\cline{2-5}
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & &
\end{array}
$$

Polynomien tekijöihinjako

$$
\begin{array}{r|rrrr}
 & z^2 & & & \\
\cline{2-5}
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & & \\
\cline{2-5}
 & & -3z^2 & +5z & -2
\end{array}
$$

Polynomien tekijöihinjako

$$
\begin{array}{r|rrrr}
 & z^2 & -3z & & \\
\hline
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & & \\
\hline
 & & -3z^2 & +5z & -2
\end{array}
$$

Polynomien tekijöihinjako

$$
\begin{array}{r|llll}
 & z^2 & -3z & & \\
\cline{2-5}
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & & \\
\cline{2-5}
 & & -3z^2 & +5z & -2 \\
 & & -3z^2 & +3z &
\end{array}
$$

Polynomien tekijöihinjako

$$
\begin{array}{r|rrrr}
 & z^2 & -3z & & \\
\cline{2-5}
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & & \\
\cline{2-5}
 & & -3z^2 & +5z & -2 \\
 & & -3z^2 & +3z & \\
\cline{3-5}
 & & & 2z & -2
\end{array}
$$

Polynomien tekijöihinjako

$$
\begin{array}{r|rrrr}
 & z^2 & -3z & +2 & \\
\hline
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & & \\
\hline
 & & -3z^2 & +5z & -2 \\
 & & -3z^2 & +3z & \\
\hline
 & & & 2z & -2
\end{array}
$$

$$
\begin{array}{r|rrrr}
 & z^2 & -3z & +2 & \\
\cline{2-5}
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & & \\
\cline{2-5}
 & & -3z^2 & +5z & -2 \\
 & & -3z^2 & +3z & \\
\cline{3-5}
 & & & 2z & -2 \\
 & & & 2z & -2
\end{array}
$$

$$
\begin{array}{r|rrrr}
 & z^2 & -3z & +2 & \\
\cline{2-5}
z-1 & z^3 & -4z^2 & +5z & -2 \\
 & z^3 & -z^2 & & \\
\cline{2-5}
 & & -3z^2 & +5z & -2 \\
 & & -3z^2 & +3z & \\
\cline{3-5}
 & & & 2z & -2 \\
 & & & 2z & -2 \\
\cline{4-5}
 & & & & 0
\end{array}
$$

Polynomien jaollisuudesta

Esimerkki

- $x^2 - 1 = (x-1)(x+1)$, joten $(x-1) \mid (x^2-1)$ ja $(x+1) \mid (x^2-1)$
- $x^2 - 1 = 2(x+1) \cdot \frac{1}{2}(x-1)$, joten myös $2(x+1) \mid (x^2-1)$ ja $\frac{1}{2}(x+1) \mid (x^2-1)$
- Jos $p \mid q$, ja $c \neq 0$ vakio, on $q = pr = cp \cdot c^{-1}r$. Täten myös $cp \mid q$. Ei toimi, jos c ei ole vakio.
- Sanotaan, että polynomit $p(x)$ ja $cp(x)$ ovat *liitännäiset*, jos $c \neq 0$.

Suurin yhteinen tekijä

Määritelmä

Polynomien p ja q suurin yhteinen tekijä $d = \gcd(p, q)$ on polynomi, joka toteuttaa

- $d \mid p$ ja $d \mid q$
- d on jaollisuusrelaation suhteen maksimaalinen ylläolevat ehdot toteuttava.

Huomautus

Polynomien suurin yhteinen tekijä ei ole yksikäsitteisesti määrätty polynomi, vaan luokka toisilleen liitännäisiä polynomeja: Jos $d(x)$ toteuttaa yllämainitut ehdot, myös $cd(x)$, missä $c \neq 0$ toteuttaa ne.

Suurin yhteinen tekijä

Esimerkkejä

- $\gcd((x-2)(x-5),(x-1)(x+3)(x+2)) = 1$
- $\gcd((x-2)(x-5),(x-1)(x+3)(x-2)) = x-2$
- $\gcd((x-2)^4(x-1)(x+2),(x-2)(x-1)^3(x+3)) = (x-2)(x-1)$

Huomautus

Koska kaikki vakiopolynomit $c \neq 0$ ovat liitännäisiä 1:n kanssa, tarkoittaa $\gcd(p,q) = 1$ sitä, että polynomeilla p ja q on yhteisenä tekijänä vain vakio.

Polynomien tekijöihinjaosta

Määritelmä

Polynomi p on jaoton, jos kaikki sen tekijät ovat liitännäisiä joko p:n tai vakiopolynomin 1 kanssa.

Esimerkki

Polynomilla x^2+1 voi asteensa puolesta olla vain 0., 1., tai 2. asteen tekijä. 2. asteen tekijä on liitännäinen x^2+1 kanssa ja 0. asteen tekijä vakiopolynomin 1 kanssa. 1 asteen tekijää $x-c \in \mathbb{R}[x]$ ei ole, koska polynomilla x^2+1 ei ole reaalista nollakohtaa c. Näin ollen x^2+1 on jaoton joukossa $\mathbb{R}[x]$.

Esimerkki

$x^2+1=(x+i)(x-i)$, joten x^2+1 ei ole jaoton joukossa $\mathbb{C}[x]$.

Polynomien tekijöihinjaosta

Seuraus algebran peruslauseesta

Jokainen polynomi jakautuu $\mathbb{C}[x]$:ssä ensimmäisen asteen tekijöihin:

$$P(x) = a(x - c_1) \cdot \ldots \cdot (x - c_n)$$

Huomautus

Hajotelman löytäminen on usein hankalaa $\leftrightarrow$ nollakohtien löytäminen hankalaa. Sen sijaan $\gcd(p, q)$ voidaan aina löytää suoraviivaisesti.

Polynomien tekijöihinjaosta

Lause

Olkoon $p \in \mathbb{R}[z]$. Jos $p(z) = 0$, niin myös $p(\overline{z}) = 0$.

Todistus

Käytetään kompleksikonjugaatin ominaisuuksia $\overline{z_1 + z_2} = \overline{z_1} + \overline{z_2}$, $\overline{z_1 \cdot z_2} = \overline{z_1} \cdot \overline{z_2}$ ja $\overline{z} = z$, jos $z \in \mathbb{R}$.
Jos $P(z) = c_n z^n + c_{n-1} z^{n-1} + \ldots c_1 z + c_0$, missä $c_i \in \mathbb{R}$, ja $P(z) = 0$, on myös

$$
\begin{aligned}
0 &= \overline{0} = \overline{P(z)} = \overline{c_n z^n + c_{n-1} z^{n-1} + \ldots c_1 z + c_0} \\
&= \overline{c_n}\,\overline{z^n} + \overline{c_{n-1}}\,\overline{z^{n-1}} + \ldots + \overline{c_1}\,\overline{z} + \overline{c_0} \\
&= c_n \overline{z}^n + c_{n-1} \overline{z}^{n-1} + \ldots + c_1 \overline{z} + c_0 \\
&= P(\overline{z})
\end{aligned}
$$

Polynomien tekijöihinjaosta

Lause

$(z - c)(z - \overline{c}) \in \mathbb{R}[z]$

Todistus

$$(z - c)(z - \overline{c}) = z^2 - (c + \overline{c})z + c\overline{c},$$

$c + \overline{c} = 2\,\mathrm{Re}(c) \in \mathbb{R}$ sekä $c\overline{c} = |c|^2 \in \mathbb{R}$.

Lause

Jokainen polynomi $p(x) \in \mathbb{R}[x]$ jakautuu joukossa $\mathbb{R}[x]$ tekijöihin, joiden aste on korkeintaan 2.

Todistus

Kompleksilukujen joukossa $p(x)$:n tiedetään jakautuvan 1. asteen tekijöihin:

$$p(x) = a(x - c_1)(x - c_2) \ldots (x - c_n).$$

Jos $c_i \notin \mathbb{R}$, esiintyy myös $\overline{c_i}$ nollakohtien joukossa (koska $p(x) \in \mathbb{R}[x]$). Jaotellaan siis nollakohdat c_1, ..., c_n jonoon r_1, ..., r_k, w_1, $\overline{w_1}$, ..., w_l, $\overline{w_l}$. Tällöin

$$p(x) = a(x - r_1) \ldots (x - r_k) \cdot \underbrace{(x - w_1)(x - \overline{w_1})}_{\in \mathbb{R}[x]} \ldots \underbrace{(x - w_l)(x - \overline{w_l})}_{\in \mathbb{R}[x]}.$$

Osamurtohajotelmat

Lause (Tyypin I hajotelma)

Olkoon $\deg(p) \leq \deg(q)$. Jos $q \neq 0$ voidaan jakaa tekijöihin $q = q_1 q_2$, joille $\gcd(q_1, q_2) = 1$, on olemassa sellaiset yksikäsitteiset polynomit p_1 ja p_2, että

$$\frac{p}{q} = \frac{p_1}{q_1} + \frac{p_2}{q_2}$$

ja $\deg(p_i) < \deg(q_i)$.

Lause (Tyypin II hajotelma)

Olkoon $\deg(p) \leq \deg(q^n)$ ja $q \neq 0$. Tällöin on olemassa yksikäsitteiset polynomit $p_1, \ldots, p_n$, joille

$$\frac{p}{q^n} = \frac{p_1}{q} + \frac{p_2}{q^2} + \ldots + \frac{p_n}{q^n},$$

ja $\deg(p_i) < \deg(q)$.

Yhteenveto

- Suorita jakolasku $\frac{p}{q} = a + \frac{r}{q}$, jonka jälkeen $\deg(r) < \deg(q)$.
- Jos nimittäjä q voidaan jakaa tekijöihin $q = q_1 q_2$, missä $\gcd(q_1, q_2) = 1$, etsi polynomit p_i ($\deg(p_i) < \deg(q_i)$) joille

$$\frac{p}{q} = \frac{p_1}{q_1} + \frac{p_2}{q_2}$$

- Jos nimittäjää ei voi jakaa tekijöihin, joiden $\gcd = 1$, mutta on muotoa q^n, etsi polynomit p_1, p_2, …, p_n ($\deg(p_i) < \deg(q)$) joille

$$\frac{p}{q^n} = \frac{p_1}{q} + \frac{p_2}{q^2} + \ldots + \frac{p_n}{q^n}.$$

Osamurtohajotelmat

Polynomien p_i etsiminen

- Määräämättömät kertoimet $\Rightarrow$ Lineaarinen yhtälöryhmä $\Rightarrow$ Gaussin-Jordanin menetelmä

Esimerkki

$$y'' + y' - 2 = 0,$$

missä $y(0) = y'(0) = 1$. Laplace-muunnoksilla

$$\begin{aligned}
& s^2 Y - s - 1 + sY - 1 - 2\frac{1}{s} = 0 \\
\Leftrightarrow \quad & (s^2 + s)Y = \frac{2}{s} + 2 + s \\
\Leftrightarrow \quad & Y = \frac{2}{s(s^2+s)} + \frac{2}{s^2+s} + \frac{s}{s^2+s} \\
& = \frac{2}{s^2(s+1)} + \frac{2}{s^2+s} + \frac{1}{s+1}
\end{aligned}$$

Esimerkki

$$\frac{1}{s^2(s+1)} = \frac{As+B}{s^2} + \frac{C}{s+1} = \frac{A}{s} + \frac{B}{s^2} + \frac{C}{s+1}.$$

Tällöin

$$\begin{aligned}\frac{1}{s^2(s+1)} &= \frac{As+B}{s^2} + \frac{C}{s+1}\\ &= \frac{(As+B)(s+1)+Cs^2}{s^2(s+1)} = \frac{(A+C)s^2+(A+B)s+B}{s^2(s+1)}\end{aligned}$$

Näin ollen $A+C=0$, $A+B=0$ ja $B=1$, josta $A=-1$ ja $C=1$. Täten

$$\frac{1}{s^2(s+1)} = -\frac{1}{s} + \frac{1}{s^2} + \frac{1}{s+1}$$